

Od partizana s ljubavlju, ili ne: percepcija zapadnih saveznika o jugoslovenskom pokretu otpora u Drugom svetskom ratu

NEBOJŠA BJELAKOVIĆ

Ministarstvo nacionalne odbrane, Kanada

Ovaj članak rekonstruira pisane memoare kojima su autori pripadnici savezničkih jedinica koji su u okupiranoj Jugoslaviji za vreme Drugog svetskog rata sretali partizanske jedinice, te su neko vreme proveli sa njima bilo kao službeni predstavnici američke i britanske vlade ili kao pripadnici SOE i USS-a, ili kao medicinsko osoblje, vazduhoplovci koji su oboreni nad Jugoslavijom ili kao nekadašnji ratni zarobljenici koje su zbrinuli i spasili partizani. Njihovi ratni izveštaji su bili korišteni u procesu donošenja odluka Saveznika. To su dragoceni izveštaji nastali na neposrednom svedočenju, koji bi morali koristiti ne samo istoričari nego i nove političke i intelektualne elite prilikom savremenih interpretiranja Drugog svetskog rata. Te nove interpretacije, koje su motivirane namerom da se rekonstruišu novi nacionalni identiteti, često minimiziraju ili negiraju ulogu partizana. Autor predlaže drugačiji pristup, koji bi se temeljio na poštovanju kojeg su mnogi ratni drugovi iz savezničkih armija imali prema svojim jugoslovenskim kolegama.

KLJUČNE REČI: Jugoslovenski partizani; Saveznici; Drugi svetski rat; memoari

/

Na prostoru bivše Jugoslavije, novi narativi koje post-komunističke države podržavaju a koji se odnose na istoriju sistematski umanjuju ulogu

antifašističkih vrednosti.¹ Zbog toga su u diskursima koji oblikuju identitete tih država (a na čemu rade vladajuće nacionalističke elite u njima) negiraju, pogrešno interpretiraju ili – u najboljem slučaju – zaboravljaju zasluge partizanskog pokreta iz Drugog svetskog rata.

Istorijski se narativi često analiziraju kroz prizmu kulture sećanja. U užem smislu, kulturu sećanja razumemo kao interakciju između individua unutar istog društva kada se radi o zajedničkoj prošlosti. Međutim, u širem smislu, radi se o dinamičnom odnosu između raznih društvenih percepcija, normi i ciljeva, koji utiče na izgradnju identiteta, na to kako se pamti i kako interpretira istorija. U ovom članku ćemo slediti taj širi pristup.²

Sledeći tu širu definiciju, smatramo da – koliko god elite u nacionalnim državama koriste moć i institucionalne instrumente da bi nametnule nacionalne narative koji se oblikuju na njihovim viđenjima i interesima – društvo ima aktivnu i nezavisnu ulogu i često je u stanju interakcije među ravnopravnim učesnicima diskusije koji imaju svoje različite interpretacije prošlosti kao i različite interpretacije normi i ciljeva. Istorijski prekidi, kao što su prelasci sa jedne generacije na drugu, ili promene režima i ratovi, predstavljaju raskršća na kojima se sećanje reinterpreta.

U slučaju post-jugoslovenskih država, raspad federacije 1991. godine je bilo jedno takvo raskršće, koje je predstavljalo i početak traganja za novim identitetima u novim državama-naslednicama Jugoslavije, kao i novim interpretacijama prošlosti. Trauma nastala građanskim ratovima od 1991. do 1999. često služi vladajućim elitama da uspostave monopol u procesu posredovanja i ultimativne kontrole nad interpretacijama prošlosti, što uključuje i sećanje na Drugi svetski rat. U tom procesu, partizani su postali neželjeni element “jugoslovenstva” i “komunizma”, dve kategorije koje su nacionalistički ideolozi proglasili neprijateljskima.³ Nacionalizam koji je zavladao u jugoslovenskim državama-naslednicama nakon 1991. je reinterpretao razne kvislinške pokrete iz Drugog svetskog rata na način koji je normalizovao njihovu pro-fašističku

- 1 Stavovi napisani u ovom članku su autorovi i ne predstavljaju službene stavove Ministarstva nacionalne odbrane ili Vlade Kanade.
- 2 Astrid Erl: *Memory of Culture*, London: Palgrave Macmillan, 2011. Naročito str. 13–37, poglavlje II: The invention of cultural memory: A Short history of memory studies.
- 3 Vjeran Pavlaković: “Memory Politics in the former Yugoslavia”, *Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wshodniej*, 18 (2020): 9–32.

politiku.⁴ To je sasvim marginalizovalo najveća postignuća partizana: njihovu antifašističku borbu i pobjedu u Drugom svjetskom ratu.⁵

Ne bi nas stoga trebalo iznenaditi da je takva iskrivljena istorijska interpretacija imala svoje protivnike u društvu, te da su naročito u Hrvatskoj⁶, mnogi⁷ tražili sveobuhvatnije sećanje na antifašističku borbu u Drugom svjetskom ratu, što je ontološki rezultiralo u evoluciji od politike sećanja prema kulturi sećanja. Stoga je ovaj aspekt društvenosti nastao kroz interpretacije koje nisu bile nužno podstaknute političkim aspektima, nego zapravo emancipatorskim ambicijama – ne oko historijskih interpretacija nego oko poželjnih društvenih normi i budućih društvenih ciljeva. Kao što je već istaknuto u literaturi o kulturi sjećanja, društvo često ima za cilj da obezbedi slobodu interpretiranja, kao i istovremeno postojanje različitih interpretacija.

Ovaj članak, kojeg pišemo iz perspektive kulture sećanja, predstavlja pokušaj da doprinesmo razumevanju percepcije partizana od strane onih koji su se borili na istoj strani sa njima – kao zapadni saveznici.⁸ Takođe, nastojimo da učinimo vidljivijim doprinos zapadnih saveznika oslobođenju Jugoslavije, nasuprot historiografiji komunističkog razdoblja koje je konstruiralo partizansku pobjedu kao nešto što je nastalo bez pomoći spolja.

Izvori na koje se ovde oslanjamo su uglavnom dnevnicima i memoarima direktora učesnika. Ove su knjige poznate istoričarima, ali izbor kojeg smo ovde učinili je drugačiji, jer uključuje učesnike koji su pripadali britanskom SOE

4 Jelena Djureinović: *The Politics of Memory of the Second World War in Contemporary Serbia: Collaboration, Resistance and Retribution*, London: Routledge, 2020.

5 Mihajlović Trbovc J; Pavasović Trošt T: “Who were the anti-fascists? Divergent interpretations of WWII in contemporary post-Yugoslav history textbook”, u: Karner C i Mertens b (ur.): *The Use and Abuse of Memory: Interpreting World War II in Contemporary European Politics*. New Brunswick: Transaction, 2013: 173–191.

6 Dragan Markovina: “Nova uklanjanja partizanskih spomenika u Hrvatskoj”, *Peščanik*, 4. Novembar 2020. Autor toga članka kaže da je u Hrvatskoj nakon 1991. uništeno preko tri hiljade spomenika partizanima. V: <https://pescanik.net/nova-uklanjanja-partizanskih-spomenika-u-hrvatskoj/>. Pristup: 15. februara 2025.

7 Širom bivše Jugoslavije postoji velik broj grupa koje pripadaju civilnom društvu a koje aktivno promoviraju kulturu sjećanja utemeljenu na pomirenju i davanju glasa žrtvama. Neke od njih imaju regionalni karakter, kao što je РЕКОМ, Inicijativa mladih za ljudska prava (YIHR), a druge nacionalni, kao što je *Documenta* u slučaju Hrvatske.

8 Mirjana Trifković: “Culture of Remembrance: What do Young People Remember?” v: <https://www.kulturesecanja.org/en/blog/culture-of-remembrance-what-do-young-people-remember/>. Pristup: 15. februara 2025.

(*Special Operations Executive*)⁹, američkom OSS-u (*Office of Strategic Services*)¹⁰, britanskoj SIS (*Secret Intelligence Service*)¹¹, kao i anglo-američkim ratnim zarobljenicima koji su pobjegli i prolazili kroz Jugoslaviju¹², onima koji su se pridružili partizanima¹³, kao i savezničkim oficirima logističke službe¹⁴, oborenim vazduhoplovcima¹⁵, te medicinskom osoblju koje je radilo u partizanskim bolnicama¹⁶. U najvećem broju slučajeva njihove su uspomene pisane nakon Drugog svetskog rata, a uključuju i ocene događaja, često pritom u interaktivnoj formi jer ulaze u “dijalog” sa istoričarima. Ovde zaključujemo da narativi o jugoslovenskim partizanima, koji su zabeleženi kroz memoare zapadnih saveznika, trebaju biti pridodani onim uspomnama koje su objavljene na drugi način, npr. kroz spomenike, udžbenike, postere i filmove.

/ Prevladavajuća slika o partizanima koju su stvorili istaknuti saveznički oficiri

Susreti zapadnih saveznika sa jugoslovenskim partizanima nalaze se u središtu knjiga-klasika dvojice najviših britanskih oficira koji su proveli velik deo 1943. i 1944. u Titovom ratnom štabu. To su Frederick Deakin (*The Embattled Mountain*, Oxford University Press, 1971) i Fitzroy MacLean (*Eastern Approaches*, The Book Society, 1949). Oni su bili i osobni emisari Winstona Churchilla,

- 9 William Jones: *Twelve Months with Tito's Partisans*. London: Bedford, 1946. Takođe: Peter Wilkinson: *Foreign Fields: the Story of an SOE Operative*, London: I.B. Tauris, 2002. Premda je Michael Lees bio u misiji kod četnika, kvislinškoj formaciji, njegove poglede na partizane smo takođe uzeli u obzir, v. Michael Lees: *The Rape of Serbia: the British Role in Tito's Grab for Power*. New York: Hartcourt Brace Jovanovich, 1990.
- 10 Franklin Lindsay: *Beacons in the Night. With the OSS and Tito's Partisans in Wartime Yugoslavia*. Stanford University Press, 1996.
- 11 Sebastian Ritchie: *Our Man in Yugoslavia. The Story of a Secret Service Operative*. London: Frank Cass, 2004.
- 12 V. Allan Yeoman: *The long road to freedom*. Auckland: Random Century, 1991.
- 13 Najdirektnije Novozelandsanin John Denvir. V. James Caffin: *Partisan*. Novi Zeland: Harper Collins, 2019.
- 14 Major Louis Hout: *Guns for Tito*, L. B. Fischer, 1945.
- 15 James M. Inks: *Eight Bailed Out*. London: W.W. Norton & Company, 1954.
- 16 Novozelandski medicinar Lindsay Rogers: *Guerilla Surgeon*, London: Collins, 1957, te njegov kanadski kolega Colin Scott Dafoe u Brian Jeffrey Street: *The Parachute Ward: A Canadian Surgeon's Wartime Adventures in Yugoslavia*. Lester & Orpen Dennys Publishers, 1987.

te politički i intelektualni savetnici i osobe od ličnog povjerenja britanskog premijera. Njihovo izveštavanje, portretiranje kao i ocenjivanje partizana korišteno je prilikom donošenja odluke Saveznika za vreme Teheranske konferencije 1943. da se partizanima počne slati materijalna pomoć i da se gerila koju su predvodili komunisti da političko priznanje. Deakin i MacLean su se politički fokusirali na procenjivanje Titovih i partizanskih namjera i ciljeva za poslijeratno razdoblje, a u vojnim pitanjima su se fokusirali na ocenjivanje borbene snage partizana, kvalitet njihovog vojnog štaba, kao i na procenu ideološke usmerenosti njegovih članova. Operativno, cilj je bio da se oceni sposobnost partizana da doprinesu dvama strateškim ciljevima Saveznika: da u Jugoslaviji uz sebe privežu što više nemačkih snaga, te da preseku nemačke logističke veze.

Partizane se pre svega percipiralo kroz njihov doprinos tim dvama ciljevima. Međutim, razni drugi predstavnici Saveznika, koji su bili s partizanima, slali su mnogo detaljnije opise jugoslovenskog antifašističkog pokreta. Tipična saveznička misija kod partizana bila bi najčešće izbačena padobranom iz Italije ili Egipta i sastojala bi se od tri člana: jednog višeg oficira, najčešće majora ili kapetana po činu i dva rezervna oficira, jedan u ulozi prevodioca a drugi u ulozi radiooperatera.

/ Detaljniji izveštaji o partizanima od strane savezničkih nižih oficira

Ratni zarobljenik iz Novog Zelanda, John Denvir, proveo je sa partizanima više vremena nego bilo ko drugi. Nemci su ga u rano leto 1941. zarobili na Kri-tu, ali je pobjegao iz zarobljeničkog logora u Sloveniji krajem leta 1941. Potom se borio u partizanskim jedinicama u Sloveniji, pod ratnim pseudonimom *kaplar (Corporal) Frank*, dok nije evakuisan u Italiju u kasnu jesen 1943. On je sa partizanima proveo dve najteže godine – prve dve godine rata kada nije bilo kontakata sa Saveznicima niti je bilo strane materijalne pomoći. Pa ipak, njegovi tadašnji izveštaji o partizanima ne razlikuju se od onih koje su kasnije, nakon savezničkog oslobođenja Italije 1943., slali oficiri koji su pristigli partizanima tada.

Prema njemu, većina partizana nisu bili komunisti. U njihovu sastavu bilo je raznih ljudi, različitih po dobi, socijalnom statusu i etnicitetu. Partizani

u Sloveniji uglavnom su bili etnički Slovenci, a partizanske jedinice u Hrvatskoj, Bosni i Srbiji su bile veoma višenacionalne. Ritualni i ceremonije bili su više religijski nego ateistički, naročito kad se radilo o sahranama i praznicima. Nema izveštaja koji bi opisivali jedinice koje slave sovjetske ili komunističke praznike, ali Božić i Uskrs su redovito proslavljani, često i sa lokalnim stanovništvom na oslobođenim teritorijama. Uz veselje, često pucajući u vazduh, partizani su proslavljali svaku vest o pobedi Saveznika, kao što je bila ona o kapitulaciji Bugarske.

Međutim, dobro organizovana komunistička indoktrinacija se provodila kroz predavanja političkih komesara, kulturne programe i večeri, kao i kroz letke i pamflete. Te su se aktivnosti organizovale na nivou jedinice, ali su često uključivale i lokalno stanovništvo na oslobođenim teritorijama, naročito tamo gde su partizani imali kontrolu nad gradom ili čak i selom. U takvim slučajevima, tipičan večernji kulturni program sastojao se od glasnog čitanja odabranih vesti, političkih govora, recitacija iz književnih dela, kao i od narodnih pesama i plesova na kraju. Iako patriotski, program tih večeri je bio ideološki komunistički, i više orijentisan prema glorifikovanju Crvene armije nego Zapadnih saveznika. Sklonost komunistima naročito se pokazivala na lokalnim izborima. Kada bi partizani oslobodili neko mesto, nove bi opštinske vlasti bile izabrane često bez kandidata opozicije i bez tajnog glasanja. Koreografija koja je pratila izbore podsećala je na sovjetski sistem, pa su o tome zapadni oficiri izveštavali sa značajnim ogorčenjem.

Neki od zapadnih emisara su o ovim događajima izveštavali, međutim, sa simpatijama, smatrajući da se radi o početničkim nastojanjima narodno-oslobodilačkog pokreta koji jednostavno nije imao mnogo vremena za formalnosti usred brutalnog rata. Denvir tako opisuje društveni kontekst u Sloveniji. Pa ipak, kada je službeni predstavnik SOE, major Jones, pokazao takve simpatije i zblizi se sa partizanima, bio je vraćen u Italiju, kao što opisuje Lindsay. Franklin Lindsay takođe spominje Georgea Wuchinicha iz OSS-a, koji je sa istim simpatijama izveštavao o političkoj orijentaciji partizana.¹⁷ Godinama kasnije, Wuchinich je imao problema za vreme makartizma u SAD-u, pa ga je samo njegova istaknuta vojnička hrabrost u ratu, za koju je višestruko odlikovan, spasila od toga da padne u veću nemilost ili čak da završi u zatvoru.¹⁸ Navodno

17 <https://valor.militarytimes.com/hero/22810>. Pristup: 15. februara 2025.

18 "National Affairs: Looks Good, That's Me!", *Time*, 22. juna 1953.

je više članova savezničkih misija, a naročito prevodioci koji su bili jugoslovenskog etničkog porekla, prešlo k partizanima, uključujući nekoliko koji su se pre rata borili u Španskom građanskom ratu.

Iako je bivša Jugoslavija bila prevashodno poljoprivredna zemlja, Saveznici su uočili da je među partizanima bio značajan broj pripadnika srednje klase iz gradskih sredina. To im je bilo objašnjeno time što su u gradovima postojale samo ograničene mogućnosti izbora, pa je izbor bio između mobilizacije u neku od kvislinških vojnih formacija, zatvaranja u radne logore ili prisilnog rada, uključujući i deportovanje u Treći Rajh, ili bekstva u šumu da bi se pridružilo partizanima. Seosko stanovništvo je moralo da se odluči za neku od takvih radikalnih opcija tek onda kad bi ratne operacije ili – još češće – neka od zaraćenih strana, došle u njihovo udaljeno selo. Pa čak i tada je ipak bilo moguće da se privremeno sklone i kriju po šumama, sve dok naoružane grupe ne bi napustile selo.

Još jedan često ističani razlog za pridruživanje partizanima bio je u praksi nacističkih osvetničkih akcija zbog ubistava nemačkih vojnika. Počevši od jeseni 1941., u celoj je Jugoslaviji su jedinice Wehrmachta – kao i ostale okupatorske snage – vršile odmazdu tako da za svakog ubijenog vojnika streljaju 100 civila. Ti su masakri civilnog stanovništva imali kontraefekt u odnosu na očekivano: umesto da pacifikuju lokalno stanovništvo oni su ga učinili pro-partizanskim, pa su novi regruti pristizali iz takvih mesta u redove partizana.

Učestvovanje srednje klase i urbanog stanovništva je bilo naročito vidljivo u najvišim ešalonima partizanskog pokreta, na njegovu vrhu, gde su bili u većini. Međutim, komandna struktura partizana sastojala se, kao što su приметili skoro svi saveznički oficiri, od dve grupe: bivšeg oficirskog kadra Kraljevine Jugoslavije i veterana Španskog građanskog rata, od onih koji su se borili u internacionalnim brigadama, na strani republikanaca. Obe grupe su bile ne samo iskusne i obučene za vođenje vojnih operacija nego – što je bilo od posebne važnosti savezničkim oficirima – govorile su strane jezike. Veoma često su sa njima komunicirali na francuskom, engleskom ili italijanskom – no, ako bi bilo moguće samo na engleskom partizani su brzo uspeali da nađu i one koji bi govorili engleski.

Saveznički oficiri bili su zapanjeni brojem bivših radnika-emigranata u partizanskim redovima, onih koji su između dva svetska rata radili u severno-američkim fabrikama, brodogradilištima, rudnicima, čeličanama, drvnoj industriji i sl., pa su se vratili nazad u svoja sela u Jugoslaviji, koristeći

uštedevinu da bi tamo zasnovali porodice. Usred noći nabasati usred divljine u Hrvatskoj ili Sloveniji na starijeg partizana koji bi govorio engleski sa kanadskim naglaskom nije bila takva retkost.

Druga stvar koja je zapanjila savezničke oficire bila je – broj i uloga žena u partizanskom pokretu. Skoro u svakom njihovom izveštaju spominje se da je najmanje deset posto vojnih jedinica sastavljeno od žena, te da mnoge direktno učestvuju u bitkama. Većina žena bila je angažovana u bolnicama, kuhinjama i logističkim službama. Zbližavanje između muškaraca i žena u vojnim jedinicama bilo je zabranjeno, a Saveznici su naročito uočili da su partizani zagovarali jednakost i emancipaciju na svim mestima, kao i da su ženama davali važne funkcije na oslobođenim teritorijama.

Savezničke misije su bile veoma impresionirane organiziranošću partizana. Budući da je većina članova tih misija bila spuštena padobranima na teritorije koje su partizani oslobodili, to je skoro uvek bilo noću, u privremene zone za sletanje ili iskakanje, na provizorne piste ili polja. Sve bi se to dešavalo u veoma kratkom vremenu, u nekoliko minuta, ali ih je na tlu dočekivala organizovana i za druge nevidljiva vojska pomagača koji bi odmah organizovali prevoz ne samo članova misije do ratnog štaba, nego bi pokupili i prevezli i njihovu opremu – često ih prevozeći i deset i više kilometara do odredišta.

Sistem straža koje bi pritom pomagale bio je veoma kompleksan i često je pokrivaio kilometre oko samog privremenog kampa (bivaka). U njima su bili od vrlo mladih tinejdžera do starijih ljudi, koji su se oslanjali na mrežu muških i ženskih kurira koji bi obezbeđivali da poruke dolaze do ratnog štaba i od njega nazad. Naročito je impresivan bila mreža kurira koji su korišteni da savezničke predstavnike odvedu od jednog štaba do drugog, i to bez ikakvih naročitih navigacijskih pomagala ili sredstava komuniciranja. Ti bi transferi trajali najčešće nekoliko dana i odvijali su se uglavnom noću. Kuriri bi se smenjivali svakih nekoliko kilometara, na mestima koja predstavljaju prirodne krajeve/početke u prirodi – npr. na prelascima reka. Ta tajna – za druge nevidljiva – komunikacija se nastavila čak i u situacijama kad bi se prvobitni planovi morali menjati na licu mesta jer bi se negde pojavile neprijateljske jedinice.

Većina savezničkih misija je bila smeštena pri partizanskim štabovima. Premda su bili impresionirani nivoom organiziranosti samih partizanskih logora, inventivnošću koju su partizani pokazivali kako bi pokrpili ili popravili opremu – uključujući onu potrebnu za preživljavanje i lečenje u improvizovanim bolnicama, kuhinjama – te kako bi održavali visoki nivo higijene, nije

im dopušteno da se slobodno kreću a naročito da učestvuju u vojnim operacijama. To je frustriralo većinu savezničkih misija jer su se morali oslanjati na vojne informacije koje su im davali sami partizani. Najčešće bi te informacije došle do njih za vreme diskutovanja planova uz ratne karte ili na dnevnim sastancima za planiranje akcija. Saveznički oficiri su redovito ručali i večerali sa članovima štaba i lokalnim komandantima, pa bi i na taj način saznavali informacije o stanju na ratištu.

Ako bi se pojavila opasnost od neprijateljskog napada na štab, partizani bi odmah preselili svoj bivak, organizujući marševanje prema novoj lokaciji, kako bi izbegli okruživanje ili situaciju u kojoj ne bi mogli izbeći direktnu borbu. Partizani su pratili savezničke oficire na njihovim povremenim misijama izviđanja, ali su oni veoma retko učestvovali u partizanskim gerilskim napadima. To ne znači da su savezničke misije bile izvan zone opasnosti, jer bi u mnogim slučajevima i oni bili izloženi neprijateljskim napadima, naročito za vreme marševanja iz jedne na drugu lokaciju zajedno sa partizanima.

Dodatni izvor ljutnje koji se vidi u mnogim izveštajima savezničkih misija je bio u tome što nisu uspjeli da podčine partizane svojim operativnim ciljevima. Na primer, miniranje železničkih pruga na strateški važnim mestima za Saveznike nije uvek prihvaćeno od strane partizana, jer bi to dovelo do gomilanja neprijateljskih jedinica u tom području kao i do novih osvetničkih pohoda, uključujući i novih masovnih ubistava civila i spaljivanja sela od strane kvislinških ili okupatorskih snaga. Partizanima je često bilo taktički važnije miniranje ili onesposobljavanje lokalnih železničkih linija ili nekih manjih mostova, pa su to i preduzimali češće nego kad se radilo o velikim i važnijim poduhvatima.

Tokom 1944. Saveznici su bili usredotočeni na uspostavljanje partizanskog otpora unutar Trećeg Rajha, na prostoru Austrije.¹⁹ Mnogo puta su članovi OSS-a podsticali partizane da pomognu oko toga ali su bili razočarani jer partizani nisu hteli da u tome učestvuju. Partizani u Sloveniji su bili zainteresovani da slede svoje strateške interese koji su bili ograničeni etničkim granicama, jer je njihov pokret imao podršku samo na teritorijama gde su Slovenci u većini,

19 Spomenuto u Peter Grose: *Gentleman Spy: The Life of Allan Dulles*. Houghton Mifflin, 1994. Dulles, koji je 1953. postao direktor Centralne obaveštajne agencije (CIA), služio je tokom Drugog svetskog rata kao operativac OSS-a u američkoj ambasadi u Bernu (Švajcarska) i tu je imao više sastanaka sa austrijskim oficirima iz trupa Wehrmachta u Italiji i Hrvatskoj. Pa ipak, ti susreti nisu doveli do rane predaje bilo koje od njihovih jedinica.

pa nisu imali nameru da se upliću u područja u kojima dominira nemačka ili austrijska populacija. Trebala je da se desi tršćanska kriza u maju 1945., pa da i Saveznici shvate da partizani – koji su imali teritorijalne ambicije koje su sledile istorijske i političke aspiracije ali su došle u sukob sa etničkim sastavom lokalnog stanovništva (predominantno italijanskog) – ne mogu biti uspešni u takvim regijama, te su stoga na kraju i propale, doduše tek kad su izazvale značajne međunarodne tenzije.

Naročito su dirljivi – sa humanističkog stanovišta – oni izveštaji o partizanima koje su napisala dva lekara: Lindsay Rogers iz Novog Zelanda i Colin Dafoe iz Kanade. Oni su služili u dve različite regije i u različito vreme u Jugoslaviji, ali su se zapravo poznavali iz njihovog zajedničkog službovanja za vreme operacija u Severnoj Africi, pa su ostali prijatelji i kasnije, celog života. Rogers je bio prvi hirurg koji je padobranom spušten na partizansku teritoriju, te je odigrao ogromnu ulogu u snabdevanju odgovarajuće medicinske opreme u vazduhoplovnom opskrbljivanju takvim materijalom u narednim naletima savezničkih aviona koji su ih ispuštali iznad partizanske teritorije. Bio je takođe veoma važan u obučavanju partizanskog medicinskog osoblja kada se radilo o modernim načinima operisanja bolesnika, te o zbrinjavanju rana, o čemu je podučavao jugoslovenske lekare. Partizani su mislili sasvim ozbiljno kad su rekli da jedan saveznički hirurg vredi kao jedna saveznička brigada. Dafoe je pisao da je za vreme ratnih operacija, a one su se dešavale stalno, on lično izvodio u proseku 15 operacija dnevno. Obojica ovih lekara bili su impresionirani partizanskom hrabrošću i stoicizmom kojeg su videli kad su izvodili amputacije, i to u vreme i u okolnostima kad nije bilo anestetika. Takođe, bili su zadivljeni brižnošću medicinskih sestara, i uopšte žrtvovanjem koje su hrabro podnosili mladi vojnici kada bi kroz šume kilometrima nosili svoje ranjene drugove i drugarice, kako bi sprečili da padnu u ruke neprijatelju. Dafoe je u svojim izveštajima opisivao koliko je zgrožen bio zločinima koje su jugoslovenske kvislinške formacije počinile u odnosu na ranjene partizane kad bi ih pronašli u napuštenim skrivenim podzemnim priručnim bolnicama. Kada bi se nakon bitke vraćali na mesta tih skrivenih bolnica, gdje bi ostavili nepokretne partizane u nadi da ih neprijatelji neće pronaći, pronalazili su ubijene ranjenike koji su pre ubistva bili mučeni i kasapljeni – što se odnosilo i na medicinske sestre koje bi ostale sa njima.

Dafoe je jedan od brojnih savezničkih oficira koji su opisivali kako se partizani odnose prema ratnim zarobljenicima. Nekoliko je drugih zabeležilo

da su nemački i italijanski zarobljenici odmah po zarobljavanju bili prebačeni najvišim ratnim štabovima, te su pretpostavljali da su tamo ispitani kako bi dali obaveštajno interesantne informacije, a potom bili razmenjeni sa zarobljenim partizanima. Sa manje izvesnosti pišu o sudbini zarobljenih pripadnika kvislinških jedinica. Dafoe je bio svedok u nekim situacijama na kraju 1944. u kojima su partizani zarobili neke četnike pa su organizovali sastanak svih boraca-partizana koji bi potom odlučili o njihovoj daljnjoj sudbini. Ako bi bilo ko od prisutnih partizana znao za neki zločin kojega su ti zarobljenici počinili, zarobljenici bi bili streljani na licu mesta. Ako nije bilo nikoga ko bi svedočio o prethodnim zločinima zarobljenika, bilo bi im ponuđeno da se pridruže partizanima, ali su onda detaljno praćeni i promatrani kako ne bi pobjegli i izdali partizane. Odbijanje da se pridruže partizanima bi takođe dovelo do egzekucije, u najvećem broju slučajeva.

I Rogers i Dafoe su odlikovani najvišim jugoslovenskim odlikovanjima, jer su neka od njihovih postignuća bila daleko iznad onoga što bi se moglo smatrati obavljanjem dužnosti. Jednom je prilikom Dafoe bio prisutan kada je na provizornu pistu u istočnoj Bosni sletelo osam savezničkih *Dakota (The Douglas C-47)* koji su doneli oružje i medicinski materijal, a trebali su tu ukrcati i u Italiju prevesti neke teško ranjene partizane. Dafoe je nekako uspeo da na te letove ukrca stotine civila-izbeglica iz obližnjih spaljenih sela.

Allan Yeoman je ostavio živopisne zapise o novozelandskim i australskim vojnicima koji su izbegli iz zarobljeničkih logora u severnoj Italiji i koje su potom zbrinuli i zaštitili slovenački partizani, te su ih nakon toga prepratili do dalmatinske obale kako bi se mogli prebaciti preko Jadrana savezničkim jedinicama u Italiji. U nekim slučajevima ti su konvoji imali stotinu savezničkih vojnika (bivših zarobljenika), a kako su se kretali prema jugu broj bi se povećavao jer bi im se pridružili saveznički vazduhoplovci koji su oboreni u akcijama, kao i Jevreji koji su bili u bekstvu da ne bi bili poslani u koncentracione logore. Pa ipak, ima i zapisa, ponekad skoro komičnih, da su ratni zarobljenici odbili da se pridruže partizanima pa su odlučili da se vrate u logore za ratne zarobljenike. Plašili su se komunističkog karaktera partizana, a još više toga što nemačke vojne jedinice nisu primenjivale ženevsku (iz 1929.) i hašku konvenciju prema partizanima, pa bi pridruživanjem partizanima rizikovali pogubljenje ako bi ih opet zarobili.

Američki vazduhoplovac James Inks, čiji je avion oboren iznad Crne Gore, doživeo je neverovatno putovanje koje je uglavnom bilo motivisano

takvim strahovima. Kako bi izbegli partizane, on i njegova posada su odlučili da zatraže zaštitu kod četnika, kvislinške formacije koja se borila zajedno sa nemačkim jedinicama. Tako se sedam Amerikanaca skoro osam meseci družilo sa Nemcima, koji su mislili da su oni četnici, jer su imali brade i bili odeveni u četničke uniforme. Njihovo je putovanje uključivalo pešačenje u povlačenju iz Podgorice čak do severne Bosne, pored kanjona reke Drine, gde su ih svakodnevno bombardovali saveznički avioni, a noću napadali partizani. Njegova grupa se na kraju predala partizanima u severnoj Bosni, i – na njihovo zaprepaštenje – u manje od dve nedelje bili su evakuisani u Italiju. Toliko o strahovima od komunističke gerile.

Sličan je strah, ili čak i prezir, prema partizanima pokazao Lees. Premda se njegova knjiga prevashodno bavi navodnom britanskom komunističkom zaverom u štabu SOE u Kairu, koji je preferirao Titove partizane a ne četnike, ona ipak nudi neke uvide o partizanima kad opisuje svoju misiju pri četnicima u južnoj Srbiji. Lees se priseća da su četničke jedinice, a ponekad i visoki oficiri u njima, znali prelaziti u partizane, ali nikada nije video da se bilo koji partizan pridružio četnicima.

Iskaz majora Houta nudi detaljan opis uspostavljanja redovitih savezničkih snabdevanja partizana. Sve je započelo s uplovljavanjem partizanskog broda u italijanskoj luci koju su oslobodili Saveznici u kasno leto 1943. godine. Brod se uskoro vratio na ostrvo Vis, ali pun oružja i municije. Na njemu je kao logistički oficir bio i major Hout, koji je nakon iskrcavanja na Visu otišao do dalmatinskog kopna da bi video kojim rutama bi mogao dalje transportovati taj teret. U tom neplaniranom i krajnje avanturističkom putovanju on je na kraju završio usred Bosne, krstareći između raznih oslobođenih teritorija te preko puteva koje su držali Nemci, da bi u novembru 1943. dospao u grad Jajce, gde su partizani održali zasedanje AVNOJ-a, njihovog ratnog parlamenta. Tamo se čak susreo i sa samim Titom.

Tome je usledilo obilje savezničkog dodatnog materijala koje je poslano partizanima, i to ne više samo vazdušnim putem nego – još više – brodovima.²⁰ Količine su bile ogromne, što je dobro poznato istoričarima nakon što je objav-

20 Po nekim procenama, najmanje je 6 hiljada tona materijala dopremljeno brodovima između oktobra i decembra 1943. Vazdušnim putem je dopremljeno skoro 600 tona u aprilu 1944., te 1.612 tona – u 734 isporuke – u junu te godine. V. William M. Leary: *Fueling the Fires of Resistance, Army Air Forces Special Operations in the Balkans during World War II*. Air Force History and Museums Program, 1995.

ljeno sedam tomova knjige *The Army Air Forces in WWII* (University of Chicago Press, 1949), ali su ti podaci izostavljeni u pisanju istorije Drugog svetskog rata u samoj Jugoslaviji. Jugoslovenski istoričari su preferirali da naglase važnost strane pomoći koju su primili od sovjetske Crvene armije kroz doniranje oružja, premda je ta pomoć došla tek nakon oktobra 1944., i nije uključivala hranu, medicinsku opremu niti evakuaciju ranjenih i izbeglica.²¹

/ Posleratni pogovor: nastavak poštovanja i sumnjičenja

Posleratni period je označio početak nove faze interakcije između partizana i Saveznika, ovog puta između diplomatskih i vladinih predstavnika. Značajan broj bivših operativaca SOE, a posebno OSS-a, ušao je u britansku i američku vladu u kojoj su dobili visoke pozicije, pa su bili od velike koristi u uspostavljanju povoljnog tretmana Titove vlade, naročito nakon njegovog sukoba sa Staljinom 1948. godine.²² Toj politici su od velike koristi bila dva uvida samih Saveznika za vreme Drugog svetskog rata. Prvo, Saveznici su često izveštavali da su partizani, unatoč njihovoj komunističkoj indoktrinaciji i levo-orijentiranom rukovodstvu, bili veoma veliki domoljubi i da su bili narodni pokret, koji nije hteo da preda svoju slobodu bilo kojoj stranoj sili, pa ni Sovjetskom Savezu. Drugo, Saveznici (npr. Lindsay i Dafoe) su zabeležili da su i u posleratnom periodu, u brojnim susretima sa zapadnim saveznicima, partizani zapamtili zajedništvo, razgovore i drugarstvo koje su ostvarili sa njima u ratu, što im je pomoglo da prevladaju stereotipe i teze da je Zapad imperijalistički i buržoaski te da je stoga neprijatelj radničke klase. Stoga nisu samo zapadni oficiri mnogo naučili o partizanima, nego su i jugoslavenski borci mnogo naučili o zapadnom načinu života, principima vladavine i slobodama.

- 21 Premda je Crvena armija snabdevala partizane medicinskom pomoći dok je bila na istim mestima kao i partizani, zapadni saveznici su od oktobra do decembra 1944. bili konzistentni u vazдушnim evakuiranjima ranjenih i bolesnih. Na primer, 22. i 23. avgusta 1944. je skoro hiljadu partizana evakuisano iz Brezne u Crnoj Gori uz pomoć eskadrile aviona C-47. V. Leary.
- 22 Na primer, nekoliko oficira OSS-a i SOE su postali vodeće akademske ličnosti u Zapadnoj Evropi kad se radi o studiranju Istočne Evrope. Henry L. Roberts je na Columbiji i na univerzitetu Darmouth postao ekspert za Rumuniju, a Christopher Woodhouse jedan od vodećih autoriteta u britanskim diplomatskim i akademskim krugovima za Grčku. Wayne S. Vucinich sa Univerziteta Stanford je bio jedan od vodećih stručnjaka za Jugoslaviju.

Posle rata partizani su odlikovali mnoge savezničke vojnike ordenima i nastavili su ih pozivati kao počasne goste u jugoslovenske ambasade u inostranstvu. Na primer, pozivali su ih na obeležavanje jugoslovenskih praznika ili kada bi Tito dolazio u te zemlje, na diplomatske prijeme. Za one koji bi bili pozivani, a naročito ako su izražavali simpatije prema partizanima, hladnoratovske su realnosti ponekad značile da će biti stavljeni na “crne liste” njihovih tajnih službi, a ponekad i da će biti ispitivani zbog toga od strane policije. Dafoe i Jones u Kanadi, kao i Rogers i Denvir u Novom Zelandu prošli su kroz takav tretman. Iako pravi heroj, Denvir, koji je dobio jedno od najviših jugoslovenskih odlikovanja, nije dobio nikakvo priznanje pa čak ni pomoć novozelandskih veteranskih organizacija pri zapošljavanju, pa je završio radeći kao taksista.

/ Dakle, ako ne ljubav, onda barem poštovanje?

Od početka oružanog otpora u Jugoslaviji u leto 1941. godine, vlade zemalja zapadnih saveznika znale su da su partizani gerila koju predvode komunisti. To je znao i svako od učesnika čije smo memoare ovde prezentovali. Pa ipak, onoga momenta kad su partizane počeli meriti njihovim uspesima u borbi protiv fašizma, oni su postali poštovani saveznici. Antifašistički karakter partizana bio je u samom srcu načina na koji su percipirani. Njihova vojna relevantnost je dovela do toga da su zapadni saveznici odlučili da pomognu jugoslovenskoj gerili. Neki od zapisa koje smo analizirali su potom minimizirali značaj komunističke strane te gerile, dok drugi nisu pozitivno gledali na taj aspekt. Pa ipak, svi iskazi prikazuju antifašističku dimenziju i tome pripadajući patriotizam kao ono što je odlučujuće uticalo na uspeh partizanskih jedinica. Svi su primećivali da su te jedinice rasle iz dana u dan, i to unatoč veoma okrutnim i ponekad nehumanim okolnostima. Prema tome, u opisivanju njihovog delovanja možda nema mnogo ljubavi, ali ima mnogo poštovanja.

Možda to treba da bude okvir u kojem bi i danas trebale da se kreću post-jugoslovenske zemlje kad opisuju partizane. U suprotnom, proces identitetske izgradnje post-jugoslovenskih zemalja će se nastaviti na način da negiraju one elemente sopstvene slavne istorije, te će umesto da se ponosno sećaju tih događaja nastaviti da se suprotstavljaju uspomeni na partizane, koja je sačuvana i tako velikodušno priznata od strane njihovih zapadnih ratnih drugova.

Bilo bi takođe velikodušno od strane post-jugoslovenskih zemalja da ratnim drugovima jugoslovenskih partizana koji su se sa njima borili za oslobođenje Jugoslavije, dodele državljanstvo sopstvene zemlje – onako kako je post-frankistička Španije svima koji su se borili kao internacionalni volonteri na strani Republike posthumno dodelila takvo priznanje. Stvarnost je danas takva da Jugoslavije više nema, nego je podeljena u više zemalja, pa bi stoga zapadni saveznici trebali imati pravo na više od jednog pasoša.

Preveo s engleskog: Dejan Jović

NEBOJŠA BJELAKOVIĆ
From Partisans with love, or not: The Western Allies' perceptions of Yugoslav WWII resistance

This paper reconstructs written memoirs by members of Allied forces who encountered in Yugoslavia during the Second World War Partisan forces, having spent some time with them either as official emissaries of US and British government or as members of SOE and USS, or as medical staff, downed members of the Air Forces or former PoW who happened to be rescued by them. Their wartime reports were instrumental in policy decision-making by the Allied Forces. Also, they are very valuable as first-hand witness statements that should be used not only by historians but also by new political and intellectual elites in contemporary interpretations on Second World War. These interpretations, motivated by desire to construct new national identities often neglects or directly negates the Partisans. The author proposes a different approach, based on respect that many Allied forces war comrades demonstrate towards their Yugoslav fellows.

KEYWORDS: *Yugoslav Partisans, Allied Forces, Second World War, Memoirs*